

Ko postaneta ideologija in komerc eno

Miloš
Mikelc

V začetku julija 1988 sem na mednarodnem simpoziju »Model Donauregion« v Melku prebral nebitven prispevek pod naslovom »O življenju na meji«. Lotil sem se razmisleka o dveh, v temelju različnih pojmovanjih odnosa med posameznikom in skupnostjo, med državo in občanom: o vzhodnjaškem in zahodnjaškem, ki se srečujeta prav v tem prostoru. Zavedajoč se, da je »vzhodnjaški« in »zahodnjaški« zelo ohlapno rečeno, in da je prav tu še posebno težko ugotoviti strani neba – ampak pustimo to v tej zvezi ob strani, skupaj z mojim izrecnim zatrdilom, da mi seveda niti v sanjah ne pride na misel, šteti nekomu njegovo zahodnjaško pojmovanje v zaslugo in drugemu njegovo vzhodnjaško za osebno ali nacionalno krivdo in zmoto, ali obratno.

Takrat sem poskušal pokazati, kako se živi na taki meji. Kako je na tej posebni meji človek stalno v skušnjavi: ne pozabiti, da je – rečeno s primerjavo, ki jo poznavalci zgodovine tega prostora dobro razumejo – potomec nekdanjih stalno naseljenih, pa vendar vedno na pohod pripravljenih mejašev Vojne krajine, vojaške meje iz turških časov. Kako na obeh straneh te meje, kadar ni poudarjeno mirna, zelo hitro zapademo temu občutku; kako težko je, kadar se dogajajo na meji le malo večje praske, ne podleči tej skušnjavi. In tako se v prelomnih časih cela država, po kateri teče taka meja, utegne spremeniti v Vojno krajino; kako za trezno preudarnost ni več prostora, ker se mora umakniti dražljivemu občutku življenja sredi stalnih mejaških spopadov; kako se ljudje vsak dan vidijo v malih zasedenih in roparskih pohodih, kdaj pa kdaj v velikih bitkah.

Odtlej še ni minilo celo leto, pa je del moje dežele v resnici postal Vojna krajina.

In k vsem poprejšnjim nasprotjem in mejam, nacionalnim, jezikovnim, verskim, kulturnim, gospodarskim, smo dobili še eno: dve v temeljih nasprotujoči si družbenopolitični zasnovi.

Na eni strani »eno ljudstvo, ena država, en vodja«. Kdor kaj reče zoper to, ker se čuti zavezanega svoji poklicni morali, politični ali žurnalistični, izgubi potihem delovno mesto in so mu usta zavezana; kdor zoper to kaj stori, je javno razglašen za sovražnika ljudstva in mora v notranjo emigracijo ali pa – v azil onstran povprek po državi potekajoče meje.

In na tej drugi strani: nagel prehod iz monizma v pluralizem na vseh področjih javnega življenja, na kulturnem že dolgo prakticiran in zdaj trdno

uveljavljen, na gospodarskem pravkar začet, na političnem v splošnem konsenzu (tako vseh uveljavljenih organizacij kot nanovo nastajajočih pa naglo v urejene družbene organizme razvijajočih se novih zvez) prav ta čas iščoč primerne praktičnopolitične in ustavne oblike.

Evropa oboje zelo dobro pozna, monizem in pluralizem. Mnogi evropski narodi in države so morali preživeti monistične družbene oblike, preden so dospeli do pravega pluralizma, ki, marksistično rečeno, edini ustreza modernim proizvodnim odnosom in iz njih izhajajoči družbeni ureditvi.

Oboje hkrati v istem času in v isti deželi pa se je, kolikor vem, doslej posrečilo edino nam danes v Jugoslaviji. Torej po samoupravljanju in po blokovski neangajiranosti, kar oboje, moram že reči, mnogo bolj cenim, še en naš temeljno nov in izviren prispevek k modernim potem družbenega razvoja?

Vendar posmeh in šala tu pač nista na mestu, zato resno: kako je bilo to mogoče? Ne le, da se razvijeta dve tako nasprotujoči si politični formi druga ob drugi, temveč predvsem, da se zdaj na prehodu iz industrijske v novo, še ne poimenovano (»informatijske družbe« ne sprejemem kot ustrezno ime) obliko sožitja modernega človeka s samim seboj in z okoljem, da se ta čas sredi Evrope ponovi »ein Volk, ein Reich, ein Führer«?

Dvojen je po mojem izvor takih gibanj. Prvič, dolgotrajna gospodarska kriza, iz katere ljudje ne vidijo več drugega izhoda, kot da dobi vodstvo države in ljudstva izjemno velika pooblastila. Kriza je v resnici huda, v jugovzhodnih delih države je povprečna mesečna plača padla na, preračunano, dvesto zahodnonemških mark, inflacija je tega dne, ko to pišem, 3. aprila, prispela do uradnih 496 odstotkov. Številka iz veleblagovnice: ne 500, temveč 496 odstotkov.

Drugič, občutek nacionalne nemoči, utemeljen ali z lažno propagando, umetno izzvan ali pa obojega nekaj, deloma utemeljen in z močno propagando stopnjevan občutek, da je narod zapostavljen, ponižan in izdan.

Srbsko samozavedanje je bilo res štirideset let zatirano. Srbi niso smeli slaviti svojih svetnikov, svojih kraljev in carjev in dobljenih ali izgubljenih bitk. Hrvata Tito in Bakarić, Slovenec Kardelj in družno z njimi voditelji srbske zveze komunistov so šli nezmerno predaleč v svojih prizadevanjih, preprečiti nekdanje napake jugoslovanske kraljeve hiše, srbsko nadvlado, unitarizem in s tem neznosne notranje napetosti ter nazadnje razpad države. Ne le, da so pri vsakem znamenju morebitne take srbske politike pozvonili k preplahu in so padale glave (kajpak se je isto godilo tudi drugod, kdor je bil preveč Hrvata, je moral proč, od Andrije Hebranga dalje premnogi, prav tako kot kdor je bil preveč Slovenca, Stane Kavčič, kot kdor preveč Srba, Aleksander Ranković in njegovi) – preprečevali so tudi povsem normalne izraze srbskega samozavedanja in nacionalnega ponosa celo v pesniških zbirkah in filmih. Naposled je bila v protidemokratskem državnem udaru 1971/72 zatrta novo nastajajoča bolj demokratična in neunitaristična srbska politika in njeno vodstvo razgnano, kar je bilo usodnega pomena za razvoj naslednjih dveh desetletij.

Da so obenem Srbi ostali v manjšini v »zibelki srbstva«, kot pravijo Kosovu, ki je imelo v srednjem veku državopolitično za Srbijo isti pomen kot kulturnopolitično za Slovence še pred sto leti Koroška, in da morajo spričo albanske demografske eksplozije opustiti vsako upanje na povrnitev te s srbsko krvjo prepojene zemlje, nacionalnega ponosa tudi ne krepí. Da pa so take narodne rane zelo primerne za vzburkanje množic, nam je iz polpretekle

evropske zgodovine dobro znano: ko se zdi, da kaže pomagati sonarodnjakom, ki živijo kot manjšina onkraj lastnih meja, predvsem z veličastnimi poročili o njihovi zatiranosti, kaj drugega pa da se zanje ne da storiti... V tem primeru gre celo, nota bene, za ogroženo kri in izgubljeno zemljo v lastni državi.

Kakor koli že je s tem, srbsko ljudstvo je po pravici gojilo občutek, da je zapostavljeno in od koruptnih voditeljev izdano.

Če se temu pridruži še resnična in dolgotrajna gospodarska mizerija, je, kot razberem iz evropske zgodovine dvajsetih let tega stoletja, le še vprašanje časa, kdaj se bo iz splošne stiske vzdignil vodja, ki obljubi ljudstvu, da mu bo povrnil enotnost in moč, blaginjo in oblast. In dobro nam je znano tudi naslednje: ne le sredinski politiki in industrijski kapitani in vojaki, tudi umetniki in filozofi rade volje odobrijo novemu vodji vso oblast in mu jo pomagajo utrditi. Malo nelagodno jim je že pri tem, njegov totalitarni obraz jim ni prijeten, vendar: naj le ukroti krizo, zadnji čas je, naj končno ustvari enotnost in red, nujno ju potrebujemo, naj vrne narodu samozavest, da se bo prebudil iz malodušja – ko bo naredil vse to, se bodo pa že našla sredstva in pot nazaj k življenju v miru in v pravici. Kajpak, ko potlej slej ko prej spoznajo svojo zmoto, je prepozno, in le slaba tolažba jim je, da voditeljem takih gibanj nazadnje vedno izstavi pravi račun zgodovina, kajti plačevati mora vse take račune vedno ljudstvo.

Če bi poizkusil zdaj še odgovoriti na vprašanje, kaj čaka tako na pol razdeljeno državo, bi bila to le še čista politika. Zato bom to opustil in po dolgem uvodu prešel k svoji pravi temi: »ko ideologija in komerc postaneta eno«. Moj zelo kratek prispevek na to temo bi, v tem mi bo, upam, moje potpežljivo občinstvo pritrnilo, brez tega dolgega uvoda sploh ne bil mogoč.

Po drugi strani pa je medtem postalo tudi že dokaj jasno, kam merim.

Ljudje na splošno mislijo, da ideologije ni mogoče dobro prodajati in da se zato komerc za ideologijo kot za blago, ki ne prinaša dobička, ne zanima. Pa se motijo.

Mislijo tudi, da je ideologijo mogoče propagirati samo s strankarskim ali državnim denarjem, ker so za to potrebne velike subvencije. Tudi v tem se motijo.

In naposled mislijo, da je vtepati ljudem v glave preproste, za neprizadete opazovalca prozorno lažne podobe odrešitve, podobe vodje, podobe dednega sovražnika umazan, neprijeten posel, ki ga izvajalci opravljajo samo pod pritiskom in kot gnusno tlako. V tem se pa sploh motijo.

Človek v enosmerno naravnani množici rad sprejme vsako laž – če mu je ponujena v ovitku njegovih lastnih starih predsodkov. Tako dobi te predsodke potrjene in je hvaležen, ker mu to daje dober občutek, da je imel že od nekdaj prav. Ne le, da se čuti povezanega z glasniki ideološke strankarske ali državne laži v isti miselnosti, še več, ceni jih in spoštuje, pripisuje jim poštenost in pogum, da so končno javno spregovorili »stare resnice«.

In je pripravljen plačati za to. Dobro plačati. In komerc cveti, komerc cveti. Frizer, ki želi postaviti v svojo, sicer glede na svoj poklic le skromno opremljeno izložbo izrek – da ostanemo pri tu bolj znanih proizvodih – »Hvala našemu Vodji«, hoče imeti to v najboljši izvedbi, na najdražji lepenki in z najlepšimi črkami. Voznik avtobusa, da se preselimo spet v mojo deželjo, ki prilepi sliko vodje na notranjo stran velike prednje šipe svojega vozila, je srčno nesrečen, če se mu je posrečilo dobiti le majhno črnobelo fotografijo in izda pri svoji grozljivo nizki plači kup denarja za veliko barvno

ikono svojega vodje. Profesor psihologije, ki predava na univerzi o fiksacijah, nevrozah in psihozah, hoče imeti vsak dan svoj večernik, ki nedvoumno sodi med rumeni tisk, in kadar ga v kakem drugojezičnem delu svoje države ne dobi, se huduje. Ekonomist, redni član akademije znanosti, se rade volje za dneve zakoplje v obširne statistike, da bi pripravil predavanje o gospodarski zapostavljenosti svojega naroda in svoje republike, kar bo zdaj končno odpravljeno, in noče za to nobenega denarnega nadomestila. In tako naprej.

Časniki, knjige, gledališke predstave, filmi, ki slavijo novo prebujenje naroda, gredo imenitno v promet. Ljudje radi nadomestijo s sobotnim in nedeljskim delom izgubljeni delovni dan, ko so s celim podjetjem odkorakali pred skupščino, da bi videli in slišali svojega vodjo zares v živo. Neznanim rojakom, ki pridejo na milijonsko zborovanje iz drugih krajev, ponudijo s svoje lastne skromne mize sendviče in sok, vino in žganje. In se počutijo po tem srečne in bogatejše. In kdor jim zna z opisovanjem te njihove nove sreče seči v srce, naj bo žurnalst ali pisatelj, sme računati z dobro prodajo svojih izdelkov.

Na drugi strani pa, tudi to mora ostati zapisano, se zna tudi vztrajanje pri pluralizmu spremeniti v ideologijo. Najhujši politični nasprotniki postanejo, kadar je ogrožena njihova pravica na različnost in nasprotstva, takoj enotne misli, da je treba napad odbiti s skupno strnjeno fronto. In ne le politiki, tudi najširše ljudske množice slavijo pisatelja, ki se zna z ostrim peresom srčno bojevati za pluralizem, in možak bo poslej prodajal svoje morebiti ne najbolj posrečene zgodbe in pesmi mnogo bolje, kot bi jih sicer mogel.

Dosti bo, upam. Ni mi treba navajati nadaljnjih dokazov za to, da ideologija in komerc vsekakor moreta postati eno.

Vendar pa zaradi te združitve ni nujno, da bi bila svobodna beseda poslej izpostavljena dvojnemu pritisku: nasprotno, tudi delavci na področju umetnosti kaj lahko zapadejo splošnemu ljudskemu občutju, da je naposled le spet zmagala ljudska volja, le grandeur, čast očetnjave ali kakor koli se že to imenuje, in z zanosom in prečisto vnemo jim pritekajo patriotični verzi naravnost iz srca na papir. Čudno, kot v matematiki, dvojni minus daje plus: dvojni pritisk ukinja pritisk in osvobaja. O tem bi bilo vredno narediti daljšo raziskavo – ... ampak moj čas je potekel.

Ne nameravam vas prositi razumevanja za to, da sem toliko govoril o politiki. Naša tema, »svobodna beseda med ideologijo in komercem«, je konec koncev že sama po sebi politično zastavljena. Da bi jo zmogli, je treba vsaj približno opisati tako ideologijo kot komerc, in oboje je pač politika. — — — — Dolgo sem razmišljal o tem, ali naj tu rajši približno in nenevarno besedujem o splošnih vidikih te teme – ali pa opišem stisko svojih dni in noči. Odločil sem se za drugo. Tako je nastal iz tega mojega feljtona še en opis, Bog se usmili, dobro znane trnjeve poti, ki jo mora prehoditi narod, ki ga je zadela taka stiska. Srčno rajši bi bil govoril o čem drugem. Da nisem mogel, niso krivi priveditelji tega srečanja, temveč pač tok časa v moji deželi. Zahvaljujem se vam.

Tekst je avtorjev prispevek na simpoziju pod naslovom »Svobodna beseda med ideologijo in komercem« v okviru regionalne konference centrov P.E.N. iz držav srednje in vzhodne Evrope na Dunaju aprila 1989.